

Un índex de la presència lloretenca en l'emigració a Cuba

Idania Esther Rodríguez Ortega

Historiadora i arxivera del Archivo Pompeu Fabra.
Sociedad de Beneficencia de Naturales de Cataluña.

L'any 1840 un grup de catalans que havien fet fortuna en establir-se en terra cubana van decidir unir-se amb l'objectiu de crear una associació que tindria com a principal objectiu l'ajuda econòmica i social cap a aquells que no havien tingut la possibilitat de "fer les Amèriques". És per això que van sol·licitar al capítol general de l'illa de Cuba l'autorització per crear la Societat de Beneficència de Naturals de Catalunya. Aquesta societat –que va ser la primera d'aquest tipus no només a Cuba, sinó a Amèrica, i la primera de la Catalunya exterior– aquest any 2018 arriba als 178 anys d'existència.

La Societat de Beneficència de Naturals de Catalunya, a més de la seva edificació social, també posseeix una ermita de Montserrat i un panteó social a la necròpoli Cristòfor Colom, on s'enterraren els catalans que van decidir quedar-se a l'illa de Cuba i no comptaven amb els recursos econòmics necessaris per adquirir una propietat cementirial. Els venturosos, aquells que van triomfar i van aconseguir fer grans fortunes, posseeixen majestuosos sepulcres dignes de ser admirats.

Sens dubte, l'emigració catalana a Cuba a finals del segle XIX va ser molt important. Unes vegades amb entrades aïllades al país i altres per onades; i, evidentment, els habitants de Lloret de Mar no van ser-ne una excepció. També van fer història en aquest costat de l'Atlàntic. Cal ser conscients que la història de Catalunya estaria incompleta si no disposéssim de les dades que testimonien que els lloretencs van ser protagonistes actius de tota aquesta època.

Gairebé sempre les històries es teixeixen de la vida a la mort, però també és interessant variar aquesta dinàmica; i és per això que en aquest article portarem els lloretencs de la mort a la vida, a través dels fons documentals que es conserven a l'Arxiu de la Societat de Beneficència de Naturals de Catalunya. Gràcies al conveni que es va signar l'any 2010 amb l'ONG Arxivers sense Fronteres, s'està realitzant un procés de digitalització que permetrà assegurar l'adequada conservació d'aquests fons documentals, i els posarà a l'abast de les persones interessades en els fons documentals d'arxius cementirials (que aporten dades molt interessants per a la història).

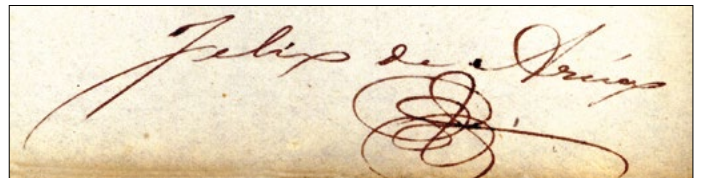
La necròpoli Cristòfor Colom, situada en els seus inicis a la perifèria de la ciutat havanera, va ser absorbida gradualment pel creixement de la ciutat, de tal manera que va aconseguir integrar-se progressivament a l'entorn de la capital. L'any 1872, com que no existia un lloc digne d'enterrament per a les famílies acabalades, s'inicià la primera construcció sepulcral, una gran galeria subterrània amb nínxols, anomenada Galeria de Tobies¹. En un primer moment, aquest projecte va ser impulsat per l'arquitecte i director facultatiu Calixto de Loira y Cardoso, que va morir el mateix any 1872. Tot i que l'obra no estava culminada, es va donar sepultura a l'arquitecte en

aquesta galeria. Per continuar l'obra, el va succeir en el càrrec d'arquitecte i director facultatiu Félix de Azúa Gasquet, que feia pocs mesos havia inaugurat l'edifici de l'ajuntament de Lloret de Mar. Aquest arquitecte, però, va morir l'any següent, el 1873 i, com el director facultatiu anterior, va ser enterrat a la galeria, que encara restava inacabada. Així, segons figura a l'assentament del llibre d'enterraments²:

(...) En diez de julio de mil ochocientos setenta y tres años se le dio sepultura en el Cementerio de Cristóbal Colón en el primer nicho de la Galería Subterránea lado derecho entrando por el patio del poniente, al cadáver de D. Félix de Azúa y Gasquet, hijo de D. Félix y Da. Luisa, natural de Zaragoza, de veinte y nueve años de edad, casado, fue enviado de la parroquia de Guadalupe por el Sr. Cura D. Juan Galiau (...)

Retrat de Félix de Azúa (1844-1873). Extret de l'opuscle La Casa de la Vila, seu de l'Ajuntament de Lloret. Domènech i Moner, Joan.
Procedència: SAMLM. Fons: Ajuntament de Lloret de Mar. ST: 052.021.027

Signatura de Félix de Azúa. 1872
Procedència: SAMLM - Fons: Ajuntament de Lloret de Mar ST: 070.006.002

Finalment, l'any 1953 els dos directors facultatius van ser exhumats i els seus cossos van ser traslladats al panteó del Col·legi d'Arquitectes, on encara romanen. Però en parlar de cementiris sempre cal recordar les paraules de l'arquebisbe de l'Havana en l'any 1928, el prevere Manuel Ruiz Rodríguez: (...) *Es el cementerio el mejor compendio de la historia de un pueblo, las piedras de los cementerios hablan (...)*. Sens dubte, aquest missatge fa referència a les al·legories funeràries que adornen els sepulcres i que ens informen de les característiques pròpies dels seus ocupants, del seu context social i econòmic, i de la visió de la seva mort. També assenyala la ideologia religiosa que imperava: tot es va construir sota l'autoritat, direcció i propietat de l'església catòlica fins a l'any 1961, quan la propietat va ser intervinguda pel govern. Així, quan en un sepulcre es mostren els símbols d'alfa i omega, sabem que fa referència al principi i la fi de la vida; quan veiem les torxes invertides, estem en presència de l'atribut del déu Thanatos,

¹ En honor a Tobies de Neftalí. Segons la història sagrada, va viure al segle VII abans de Crist, i al llarg de la seva vida es va dedicar a les obres de caritat; però sobretot és recordat perquè carregava i enterrava els morts sense por que li fos encomanada cap malaltia contagiosa.

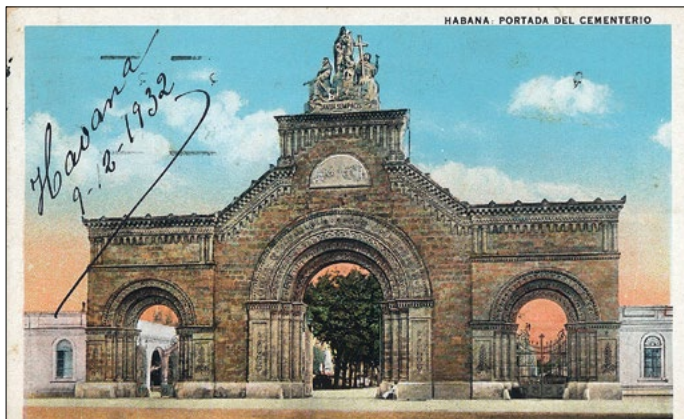
² Llibre 8 *Enterrament de blancs*, pàgina 356, Número d'inscripció 1461.

que ens mostra la fi de la vida. Els atributs de les virtuts teologals –la creu per la fe, l'àncora per l'esperança, i el nen als braços per la caritat– es repeteixen de forma continuada en l'univers dels sepulcres construïts. Tota aquesta lectura és la de l'home no adaptat a la idea de la mort i que pretén concebre-la com una nova forma de continuïtat de la vida. Al cementiri Cristòfor Colom es mostren aquestes característiques amb encert, i es combina amb perfecció i harmonia el missatge ideològic i les tradicions culturals i socials. Sens dubte, aquest llenguatge visual és ben present en la concepció que tingueren els catalans a l'hora de projectar i executar els sepulcres on haurien de reposar les seves restes.

La zona compresa a la part anomenada caserna Nord-est és la més antiga d'aquesta gran necròpoli, que divideix la seva àrea perimetral mitjançant una gran creu central que talla les seves principals avingudes en quatre casernes, atenent als punts cardinals: NE (nord-est), NO (nord-oest), ES (sud-est) i SO (sud-oest). L'any 1874, a la caserna Nord-est, es van començar a vendre les primeres parcel·les de terrenys a particulars i també a la Societat de Beneficència de Naturals de Catalunya per tal que s'iniciés la construcció de sepulcres. El director de la Societat d'aquells anys, Narcís Gelats i Durall, el poderós banquer lloretenc, nascut el 1846 i mort a l'Havana el 29 d'abril de 1929, va adquirir, a instàncies dels associats i de la seva junta directiva, l'espai necessari per erigir el primer panteó social. Aquest sepulcre s'ubicà a la caserna NE (Nord-est), quadre 22, camp comú, i se'n va poder disposar a partir de l'any 1882. En el Llibre de Protocol de l'Arxiu del Cementiri Cristòfor Colom es fa referència a aquest important succés i s'expressa de la manera següent:

*(...) Exmo. e Ymo. Sor. Obispo- Dn Narciso Gelats y Durall, Director de la Sociedad de Beneficencia de Naturales de Cataluña a nombre de la misma con el debido respeto a V.E.Y dice: Que deseando la Sociedad trasladar los restos del socio benefactor Dn Carlos Pascual y Puig, al Cementerio de Colón y erigir en él un monumento conmemorativo; ha acordado adquirir un terreno suficiente pa. 2 bóvedas pa. q. pueda estar situado en orilla de cuadro con arreglo al Reglamento de 1873 ó séase 2m, 40 por 2m, 40 y habiéndose fijado en el que existe en el cuartel NE cuadro no. 22 del campo común al E. del concedido al Sr. Barbon á V.E.Y. suplica: Que previo el informe del Sr. Ing. de nuestro Cementerio se sirva disponer lo conducente al efecto de la adquisición – Hab. 11 de Dcbre. de 1882 – Narciso Gelats (...).*³

Narcís Gelats va arribar a Cuba l'any 1857, i va ser-ne un personatge molt destacat, tal com recullen diverses revistes

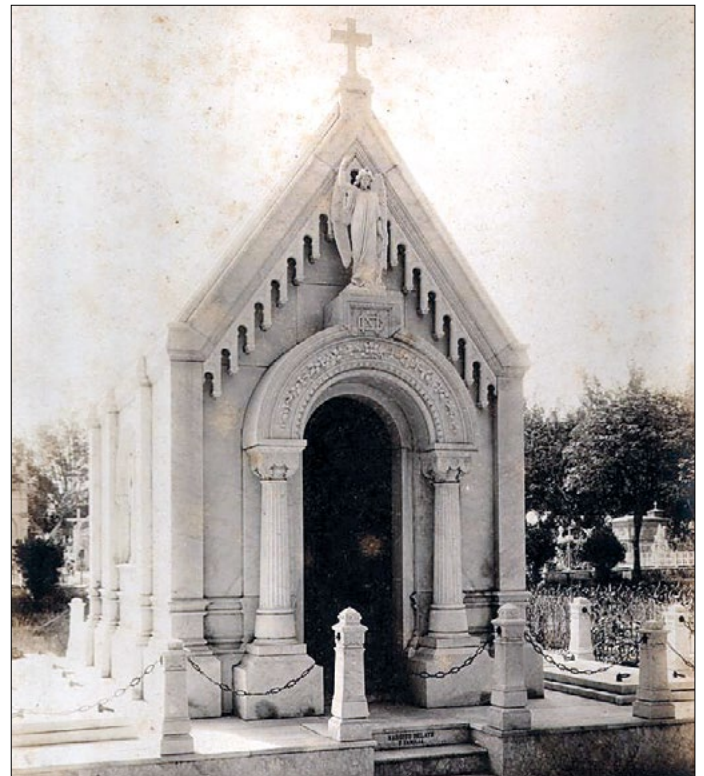
Postal de l'entrada principal del Cementiri de Colon de l'Havana. 1932.
Procedència: SAMLM - Fons: Macià ST 324.011.051.

³ Llibres de protocol. Arxiu Necròpoli Cristòfol Colom. Expedient 1757. Any 1882.

publicades a l'Havana com *La Nova Catalunya i Vida Catalana*, on s'esmenten diferents aspectes de la seva vida i s'informa de les donacions i ajudes que va fer per a congregacions d'ensenyament, religioses i de beneficència, tant a Cuba com a Lloret de Mar.

El sepulcre de Narcís Gelats, que va adquirir l'any 1910, està situat a la zona de monuments de 1a categoria, una capella panteó a la caserna NE, quadre 4, zona de monuments de 1a. categoria. A la revista *La Nova Catalunya* del mes d'abril de 1929 es publica la notícia de la seva mort i es deixa constància de la distingida personalitat d'aquest personatge:

*(...) A los 83 años de edad ha dejado de existir cristianamente, el 29 del mes de Abril, aquí en La Habana, Don Narciso Gelats y Durall, la personalidad financiera más prestigiosa de Cuba (...)*⁴

Panteó de "Narciso Gelats y familia" al Cementiri de Colon de l'Havana.
Procedència: Archivo Pompeu Fabra. Sociedad de Beneficencia de Naturales de Cataluña. - Autor: Desconegut.

Sobre Narcís Gelats i Durall es pot dir, a grans trets, que va arribar a Cuba com a apoderat del seu oncle Tomàs Maig. Va estudiar la tècnica bancària als Estats Units i el 22 de novembre de 1876 va fundar la societat mercantil regular N. Gelats i Cia., juntament amb els seus oncles Joan i Josep Durall i Maig. Aquesta societat tenia per objecte l'exercici de comissions en general i tota classe de negocis de comerç industrial. Comprenia, entre d'altres, la indústria naviliera, tota classe d'importacions i exportacions, compra i venda de mercaderies, canvis i arbitratges, contractacions d'efectes públics nacionals i estrangers, accions... Narcís Gelats es va casar amb Cristina Botet, nascuda a Matanzas, però d'ascendència lloretenca, i van tenir sis fills. Entre les seves activitats podem anomenar que va ser president de la Cambra de Comerç, regidor de l'Ajuntament de l'Havana, membre del Consell de Direcció de la Compañía Cubana de Fianzas i president de la Nueva

⁴ Revista *La Nova Catalunya*. Órgano Periodístico del Centre Català de La Habana. Abril 1929.

Fàbrica de Hielo S.A. A la seva mort va deixar com a llegat una donació testamentària per costejar la construcció de la capella del Seminari Seràfic dels pares franciscans a Santiago de Las Vegas, una localitat de l'Havana. Però no fou fins a l'any 1942, quan ja havia mort Narcís Gelats, i quan el negoci estava a mans del seu fill, Joan Gelats i Botet, que la Societat Mercantil va passar a denominar-se oficialment Banc Gelats.

Una altra figura lloretenca important va ser el bàrman Constantí Ribalaigua i Vert, propietari de l'emblemàtic bar El Floridita. Segons consta, Ribalaigua va arribar a l'Havana l'any 1899, i va morir en aquesta mateixa ciutat el 2 de desembre de 1952. Quan va morir no comptava amb cap propietat cementerial, i és per això que la seva inhumació es va dur a terme al panteó social de la beneficència catalana. Alguns mesos més tard, la seva vídua, Amparo Meilan, va adquirir una capella situada a la caserna NO (nord-oest), quadre 5, zona de monuments de 1a. categoria, i va procedir a traslladar-hi les restes de Constantí Ribalaigua. Les dues propietats, la de Gelats i la de Ribalaigua, pertanyen a la zona més privilegiada del cementiri; i només les persones de gran solvència econòmica les podien adquirir.

Però hi ha altres fills de Lloret de Mar que també tenen sepulcres en altres zones de la necròpoli. El cas de Joan Conill i Pi és motiu d'investigació perquè la majoria de les fonts atribueixen el seu origen a Lloret de Mar (així ho afirmen els biògrafs del tabaquer Jaume Partagàs); però també hi ha informacions que el vinculen a la ciutat de Barcelona. El panteó de Joan Conill està ubicat a la caserna NE, quadre 19, camp comú, únic al cementiri, amb una visió romàntica de la mort, on podem veure un lleó adormit i un àngel que descansa al seu costat. La sepultura es troba situada en una construcció esglaonada; i sobre un pedestal hi figura la inscripció "CONILL". Segons consta, els magatzems de tabac de Joan Conill estaven ubicats, originàriament, a la plaça del Crist, on també tenia fixada la seva residència. En aquests locals es van instruir algunes figures catalanes de gran rellevància en la indústria del tabac: Jaume Partagàs, Josep Gener i Batet o Prudència Rabell, que van saber produir uns productes excel·lents i de reconegut prestigi. Joan Conill i Pi es va casar el febrer de l'any 1836 amb Ramona Font Miranda, nascuda a Consolación del Sur (Pinar del Río) però d'ascendència catalana ja que la seva família era originària de Calella (el Maresme). Va ser president

de la Societat de Beneficència de Naturals de Catalunya en el període de 1860-1861. Els últims anys de la seva vida els va dedicar al negoci del sucre i va establir un ingeni i destil·leria a la província de Matanzas amb el nom de El Chino.

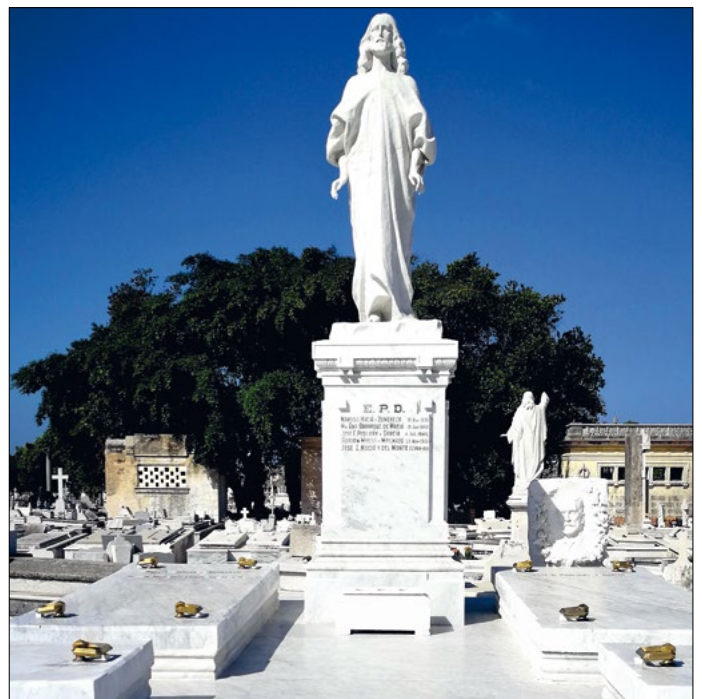
Tal com es pot constatar, els catalans acabats també van decidir reunir-se a la ciutat de la mort; i és per això que els seus sepulcres es troben a poca distància els uns dels altres. Aquest és el cas de la sepultura del lloretenc Narcís Macià i Domènech, situada a la caserna NE, quadre 7, creu de 2a. ordre, ben a prop del sepulcre de Joan Conill i Pi. Així, de la mateixa manera que passa en la sepultura de Conill, el sepulcre de Narcís Macià no està situat a la zona de primera categoria, però ambdós sobresurten per la seva bellesa i sumptuositat. Això demostra, doncs, que per poder contemplar i admirar els meravellosos conjunts escultòrics del cementiri no hem de limitar-nos a passejar per les zones de primera, segona o tercera categoria; sinó que arreu del recinte podem admirar valors històrics, arquitectònics, escultòrics, que juntament amb les legítimes tradicions han propiciat que aquesta necròpoli havanera fos declarada Monument Nacional l'any 1987. El panteó de Narcís Macià té quatre voltes i al centre, com a respall, custodiant els que hi són enterrats, un marbre en forma de papir amb les inscripcions de les persones mortes d'aquesta família, entre les quals figuren el mateix Narcís Macià i la seva dona Maria Anna Barraqué. Remata aquest conjunt funerari un Crist a mida natural, amb túnica i braços estesos cap amunt, mostrant també el seu cor. A sobre d'una ossera s'aprecia l'efigie de Narcís Macià, amb el contorn decorat amb fines roses i margarides que s'ajunten a la part inferior fent un llaç que sembla una cinta. Tota la propietat funerària és realitzada en marbre blanc de Carrara, i al frontal de la part inferior hi figura la inscripció "Macià-Barraqué".

L'arribada a Cuba de Narcís Macià i Domènech va ser el 7 de gener de 1872. Tot i que va néixer a Barcelona, el 21 d'abril de 1855, tota la seva ascendència era d'origen lloretenc. Va morir a la ciutat de l'Havana l'1 de novembre de 1933. Quan va arribar a Cuba va ingressar a l'artilleria i, l'any 1875, al

Panteó i conjunt escultòric de Joan Conill i Pi al Cementiri de Colón de l'Havana. 2018.

Autors: David Barba i Montserrat Sala.

Panteó de la família Macià al Cementiri de Colón de l'Havana. 2018.

Autors: David Barba i Montserrat Sala.

magatzem de queviures fundat per Barraqué Sotolongo, que seria el seu sogre. Després del seu casament amb Maria Anna Barraqué i Adué, el 1885, va entrar com a soci al magatzem “Barraqué, Macià i Companyia”, convertint-se en un dels principals propietaris. Va ser una de les figures de major relleu en la colònia espanyola de l’Havana. Va desenvolupar una gran activitat social i corporativa, va ser el primer president de la Llotja del Comerç del 1909 fins al 1911, president del Casino Espanyol de l’Havana el 1915 i del Comitè Conjunt de Societats Espanyoles, també vicepresident de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Cuba. El 1889 va ingressar a l’Havana Yacht Club i va ser-ne el tresorer l’any següent. També va ser vicepresident primer de la Nova Fàbrica de Gel. El 1926 va ser seleccionat com a president d’honor de la Societat de Beneficència de Naturals de Catalunya fins a la seva mort. Va fundar una família que al llarg dels anys i mitjançant llaços matrimonials es convertiria en una de les més acabalades de Cuba.

L’Arxiu del Cementiri i el de la Societat de Beneficència de Naturals de Catalunya conserven informació sobre molts emigrants que procedien de diferents regions espanyoles i que travessaren greus dificultats econòmiques en la seva estada a l’Havana. Alguns van poder ser acollits i ajudats per la Societat de Beneficència; però moltes d’aquestes persones han quedat en l’anonimat i ni tan sols podem localitzar les seves restes. Sens dubte, aquestes persones també formen part de la història, i només podem localitzar-los a través dels Llibres d’Enterraments. Són aquelles persones que no podien comprar un sepulcre propi, i que només podien disposar del sepulcre que l’administració del cementiri els assignava per un temps màxim de cinc anys, a l’espera d’ésser reclamats. Quan s’exhauria aquest termini, els cossos s’exhumaven i es traslladaven a una ossera general, i aquesta informació s’anotava a l’assentament de la seva inhumació.

La Societat de Beneficència de Naturals de Catalunya ha aconseguit recuperar i conservar adequadament el seu fons documental i gràfic, que li permet explicar la seva història. Bona part d’aquests fons es trobava dispersa per països com Argentina i Catalunya, amb documentació emmagatzemada sense cap mena de cura, a dins de bosses, en llocs humits, als habitatges particulars d’algunes de les persones que havien assumit algun càrrec directiu a l’entitat. Durant aquest període tan difícil i complex, aquesta associació benèfica gairebé desapareix; i és per això que s’encomanà a un grup d’associats, petit i selecte, la feina titànica d’ordenar, depurar, processar i classificar tot el fons que hauria de conformar l’Arxiu Històric. Finalment, la feina va quedar enllestida el mes d’octubre de 1992 i es va acordar que l’Arxiu passaria a denominar-se Pompeu Fabra. El primer intent d’organització documental el va impulsar el lloretenc Narcís Sala i Parera, que també està enterrat al cementiri de Colom, que va ser un dels primers propietaris del bar restaurant El Floridita i que també fou secretari de la Beneficència Catalana. Aquest primer intent de conservació de la història de la Societat es concretà en la recopilació de les Memòries Anuals, que conservava l’entitat en quatre volums. El primer volum d’aquestes memòries (de l’any 1874 al 1925) fou enquadrat per l’establiment Burgay y C^a, que era propietat del català Lluís Burgay. Les memòries anteriors al 1874 van ser recopilades per Narcís Sala i Parera, que va extreure la informació dels Llibres d’Actes de la Secretaria. Posteriorment, es van enquadrar dos volums

més, que contenen les memòries anuals des de l’any 1926 a 1945. I des de llavors, aquest fons conserva els exemplars anuals de la memòria d’aquesta entitat.

L’historiador Ernesto Chávez Álvarez, que va estudiar aquesta entitat durant alguns anys, en referir-se a l’Arxiu va escriure:

(...) El Archivo Pompeu Fabra de la Beneficencia Catalana – al igual que la Biblioteca social–, por su carácter y contenido muy particularizados que lo diferencian de las restantes instituciones homólogas suyas establecidas en nuestro país, está mayoritariamente dirigido a un tipo de usuario muy específico y con intereses muy determinados. Sus fondos documentales y bibliográficos atesoran no solo la huella dejada por los catalanes a su paso por Cuba, sino también buena parte de la historia contemporánea de Cataluña (...) ⁵.

Aquest arxiu, doncs, a més de conservar els fons documentals propis, també preserva una hemeroteca amb exemplars i col·leccions completes de les col·lectivitats catalanes que es van establir a Cuba a finals del segle XIX i principis del XX. Aquestes col·lectivitats no solament guardaven els exemplars de les publicacions que s’editaven a Catalunya, sinó que també conservaven les edicions que s’impulsaren i publicaren a la mateixa illa de Cuba. Així, aquest arxiu s’ha convertit en el gran dipositori de la cultura i la història catalana al nostre país, i és també un gran referent per a les publicacions cubanes d’aquesta època.

Investigadors cubans i catalans han pogut localitzar en aquest arxiu la documentació necessària que els ha permès ampliar, redescobrir i enllaçar la vida d’homes i dones que a finals del segle XIX i principis del XX van emigrar en aquesta petita illa del Carib. Hi trobareu, sens dubte, els fills i filles de Lloret de Mar. Aquest escrit, doncs, vol ser un petit homenatge a la memòria tant d’aquelles persones més conegudes com d’aquelles menys conegudes o ignorades; i també vol ser un homenatge i un reconeixement a la tasca de molts homes i dones que treballen per descobrir, recuperar i honorar el record de moltes d’aquestes persones anònimes. També vull fer un agraïment especial a l’activitat permanent que realitza l’ONG Arxivers Sense Fronteres, perquè ens ha permès salvar molta documentació que podrà ser analitzada i estudiada pels investigadors. Com ja es sabut, una cultura que no conserva la seva història, també perd la seva identitat; i és per això que és molt necessari unir esforços per continuar treballant en aquest projecte tan engrescador; perquè preservar la història i posar-la al servei de les generacions futures és una obligació de la nostra generació.

Bibliografia

- Fons Documentals: Archivo Pompeu Fabra. Sociedad de Beneficencia de Naturales de Cataluña.
- Llibres de Protocols: Archivo Necrópolis Cristóbal Colón. Expedient 1757. Any 1882.
- Revista *La Nova Catalunya*. Órgano Periodístico del Centre Català de La Habana. Editada por Burgay y Cia. 1908 a 1959.
- RODRÍGUEZ ORTEGA, Idania Esther. De Cataluña a Cuba... ¡Hacer las Américas! Editada per Grupo de Comunicación de Galicia en el Mundo S.L. Colección Crónicas de la Emigración. Any 2011.
- RODRÍGUEZ ORTEGA, Idania Esther. *Necrópolis Cristóbal Colón. El susurro de las piedras*. Editorial José Martí. Any 2014. ■

5 CHÁVEZ ÁLVAREZ, Ernesto. *Inventario Sociedad de Beneficencia de Naturales de Cataluña*. Archivo Pompeu Fabra. L’Havana, any 1996. Edició de 25 exemplars processats i impresa per Jorge Oller Gómez.